

**ЛІНГВОСТИЛИСТИЧНІ РЕСУРСИ АНТОНІМІВ
У ПОЕЗІЯХ ОЛЕНИ ТЕЛІГИ**

У статті досліджується смислове навантаження антонімів в межах лексичних ресурсів поетичного мовлення Олени Теліги. У поетичному контексті лексеми набувають додаткових значеннєвих відтінків, розширюють асоціативні зв'язки, виявляють потенційні можливості для реалізації контрастної семантики.

Ключові слова: антонімічна парадигма, контрастиви, опозиція, антиномія.

Аналіз дослідження проблеми. Схильність до протиставлення – один із характерних виявів природної особливості людського мислення. У процесі пізнавальної діяльності індивідуум уявно порівнює предмети, властивості, процеси й дії навколишньої дійсності, зіставляє їх, виділяючи серед них протилежні (максимально віддалені один від одного на шкалі просторових, часових та ін. відношень). Об'єктивний світ, розчленований у свідомості індивідуума на пари полярних понять, вербалізується в лексичних одиницях із контрастною семантикою – антонімах. Отже, антонімія як складне й багатоаспектне лексико-семантичне явище ґрунтується на взаємодії позамовних категорій, концептів мислення та мовних одиниць [5, с. 323].

Останнім часом проблеми антонімії перебувають у колі інтересів багатьох науковців. Теоретичні питання лексичної антонімії як семантичної універсалії на матеріалі різних мов (зокрема, російської, болгарської, англійської, німецької, французької) досліджували Г. Гочев, В. Іванова, Л. Новиков, О. Круківська, В. Круковський та ін. Синонімічно-антонімічну парадигму вивчали Л. Введенська, Д. Докторович, Г. Лукіна. Антоніми в системі ідіостилю привертала увагу М. Коспартової, Ю. Лотмана, Л. Матвієвської, Л. Тимофєєва та ін. Дослідження А. Альохіної, А. Емірової,

Р. Зорівчак, Л. Ройзензона, М. Сидоренка присвячені фразеологічним антонімам. У 60-х роках ХХ століття активізувався етнолінгвістичний аспект вивчення опозицій, пов'язаний із формуванням структурної семіотики й працями В. Іванової та В. Топорова. У наукових студіях Н. Арутюнової, Т. Булигіної, О. Шмельова та ін. відображено сучасний стан вивчення названого лексико-семантичного явища. Лексикографічний аспект антонімії опрацьовували Л. Введенська, В. Тимофєєв.

В україністиці загальнотеоретичні проблеми антонімії розглянуто водночас із дослідженням лексики (Л. Лисиченко, В. Русанівський та ін.) або стилістики (А. Коваль, О. Пономарів, Л. Мацько та ін.). Окремим питанням лексико-семантичних відношень антонімії присвячено наукові розвідки Н. Бобух, С. Єрмоленко, В. Калашника, В. Кононенка, М. Кочергана, Л. Пустовіт, Л. Ставицької, О. Тараненка, В. Ужченка, Т. Федоренко, В. Чабаненка та інших українських дослідників.

Антонімічні парадигми утворюють складну систему засобів, які виконують оцінно-описову функцію, що дає змогу авторові створити контрастну характеристику процесів і дій, відтворити складність та суперечність зображуваних явищ, передати суперечливу сутність почуттів і думок ліричного героя [1, с. 323]. Широко у творах О. Теліги представлені стилістичні можливості антонімів, іноді в одній строфі зустрічаємо не одну пару слів протилежних за значенням, наприклад :

*Незнаний нам **початок і кінець**,*

Не розуміємо таємну ліру,

Коли життя сплітає у вінець

*В незнаній черзі **віру і зневіру** [6, с. 52].*

У поетичному контексті лексеми, набуваючи додаткових значеннєвих відтінків, розширюючи асоціативні зв'язки, виявляють потенційні можливості для реалізації контрастної семантики. Олена Теліга постійно стикалася з глухою стіною непорозуміння і підозрливості серед своїх же людей. Тож треба було використати будь-яку можливість, насамперед через

протиставлення, щоб збудити в душах українців заглушені національні почуття.

До універсальних контрастивів, які відображають найважливіші аспекти життя кожного індивідууму, належать антонімічні пари на зразок *добро – зло, радість – сум, рідний край – чужина, холодне – тепле, світле – темне, веселий – сумний, ненавидіти – любити, жити – вмирати*.

Опозиція *світло – темрява*, яка є однією з ключових у поетичній мові О. Теліги, уживається в різноманітних контекстах, що пояснюємо властивістю її складників виражати полярні символічні значення. Традиційним є зіткнення контрастних лексем *світло – темрява, світло – тьма, тьма – блискавка, ясність – темрява, сонце – тьма, вогонь – темрява*. Такі персоніфіковані образи в поетичному контексті наділені здатністю рухатися, говорити, почувати, діяти:

*Відшукати у **тьмі** глибокій*

***Блискавок** фанатичні очі... [6, с. 26].*

Уживаючись у переносному значенні, зазначені антонімічні парадигми зберігають позитивну й негативну оцінність, що веде свій початок із часу усвідомлення слов'янськими племенами тієї ролі, яку відіграло світло в житті природи.

Серед лексичних антонімів трапляються слова, які не є назвами протилежних понять, але в мовленнєвій практиці вони утворюють опозиції *день – ніч, ранок – вечір*. У поетичному контексті О. Теліги антоніми *день – ніч* передають негативний оцінний зміст, що формується семантикою прикметників – означень та залежних слів до складників названої опозиції:

***Зловіщі дні**, що б'ються на кавалки,*

***І жах ночей**, що затискають плач... [6, с. 24].*

Крім того, символічність антонімічної парадигми *день – ніч* ґрунтується на індивідуально-авторських асоціативних зв'язках, які розкривають оригінальне світоприйняття митця:

Щоб власній вірі непохитній

*Палить лампаду **день і ніч**...* [6, с. 32].

Статусу ключової набула в поетичній мові Олени Теліги й опозиція *ніч – ранок*, перший компонент якої має виражати негативний оцінний зміст, адже пов'язується з настанням темряви, ночі, а другий – позитивний, оскільки асоціюється зі сходом сонця, зі світлом, із народженням дня:

*...А зимну **ніч**, безсилу від тремтінь,*

*Бере в обійми полум'яний **ранок*** [6, с. 56].

Зв'язок компонентів антонімічних сполук із позитивним та негативним началом у більшості поетичних текстів, за нашими спостереженнями, відсутній; вони вживаються тільки для протиставлення ознак, дій чи часових ознак дій, пов'язаних із відповідними частинами доби:

*Цілий **день** я проброджу марно,*

Не зустрівши очей твоїх...

*Та зате серед **ночі**, любий,*

В весняному мойому сні,

Поцілуєш мої ти губи... [6, с. 13];

*Не бійся **днів** заплутаних вузлом,*

Ночей** безсонних, очманілих **ранків [6, с. 48].

Антиномія *добро – зло, життя – смерть*, яка належить до універсальних опозицій, широко вживана в українській поезії загалом і в творчості О. Теліги зокрема, що пояснюємо насамперед здатністю її складників виражати полярну оцінність. Зв'язок між складниками опозиції *добро – зло* взаємозумовлений і взаємовиключний, оскільки зло є морально-етична якість, протиставлена добру:

*Все разом – і **добро**, і **зло**,*

*Все удвох – і **пісок**, і **брук!*** [6, с. 35];

Контраст понять *добра і зла* підтримує семантика відповідних дієслів, із якими вони вживані в поетичній мові О. Теліги:

*Хай **ріже** час лице **добром і злом!***

*Хай палять серце найдрібніші **ранки!*** [6, с. 48].

Крім того, у поетичних текстах засвідчені й влучні індивідуально-авторські метафори, побудовані на використанні слів-образів *життя – смерть*. Серед них особливо поширені генітивні конструкції, в котрих, за слушним зауваженням Л. Пустовіт, «кожен компонент метафоричного сполучення виражає певну семантику, яка у тій чи іншій мірі стосується всього речення або контексту, а в граматичному аспекті повністю залежить від родового відмінка» [7, с. 217]. Приміром:

*Єдиний день – мого **життя** корона.*

І що це буде – зустріч, чин, екстаза?

*Чи дотик **смерті** на одну хвилину [6, с. 37].*

Універсальні антонімічні опозити *свій – чужий, чужі – знайомі* характеризують соціальні відношення, належать до базових опозицій архаїчної мовної картини світу, у якому *свій* «означає належність до певної соціальної, яка так чи інакше співвіднесена з першою групою» [3, с. 137]. Відзначимо парні значення лексем (за класифікацією С. Єрмоленко) у поетичних текстах Олени Теліги:

1) *рідний – нерідний*, що співвідносяться з лексемами *люди, люд*, найчастіше передаються субстантивованими частинами мови:

Гостре щастя раптовим блиском

Мою душу до дна пропалить:

Не чужий ти, а свій і близький,

Це ж на тебе я так чекала [6, с. 31];

2) *рідний край – чужина*, що конкретизовані в сполуках з іменниками *земля, край, дороги, сторона*:

Чекає все: і рознач і образа.

А рідний край** нам буде – **чужиною.

Не треба смутку! Зберемось відразу,

Щоб далі йти дорогою одною [6, с. 23].

Авторка часто використовує антитезу для зображення контрастних предметів, фактів і явищ об'єктивної дійсності. За допомогою названого

стилістичного засобу передано суперечності характеру, почуттів чи психічного стану ліричного героя. Аналіз досліджуваних текстів виявив емотивно-оцінні опозиції *жити – вмирати, ненавидіть – любити, стояти – йти, крик – мовчання, мед – полин, пісок – брук*:

Щоб крикну хтось: ненавидь і люби –

І варто буде жити чи вмирати! [6, с. 48];

І життя не стоїть, а йде

З гострим сміхом і гострим плачем. [6, с. 44];

Душа дозріє, сповниться відразу

Подвійним смаком – меду чи полину [6, с. 28].

Отже, функціонально-семантична класифікація слів із контрастною семантикою демонструє різноманітність семантичних функцій опозитів: вони вживаються для характеристики внутрішнього світу ліричного героя, передачі його настроїв, почуттів, фізичних властивостей, дій. Серед антонімів, які використовуються для номінації протиставлюваних предметів, явищ і процесів об'єктивної дійсності, найбільш поширені просторові, а також темпоральні та поняття, пов'язані з природою.

ЛІТЕРАТУРА

1. Введенская Л.А. Понятие синонимико-антонимической парадигмы / Л. А. Введенская // Филолог.этюды. – Ростов : Изд-во Рост. ун-та. – 1976. – Вып. 2. – С. 47-56.
2. Журавель Н.В. Засіб експресії – антонімія / Н.В. Журавель // Культура слова. – 1981. – Вип. 20. – С.32-34.
3. Качуровський І. Основи аналізу мовних форм (стилістика): фігури і тропи/ І. Качуровський. – Мюнхен ; Київ, 1995. – 235 с.
4. Круківська О. В. Структурно-семантичні й логіко-прагматичні особливості антонімії (на матеріалі французької мови) / О. В. Круківська, В. І. Круковський // Вісник Київського нац. лінгв. ун-ту. Сер. : Філологія.

- К. : Вид. центр КНЛУ, 2006. – Т. 9, № 1. – С. 77-86.
5. Лисиченко Л. А. Антоніми в сучасній українській мові / Л. А. Лисиченко // Укр. мова і літ-ра в шк.– 1976.– № 1.– С.26-33.
 6. О краю мій... : твори, документи, біографічний нарис / упоряд. Н. Миронець. – К. : Вид-во ім. Олени Теліги, 1999. – 496 с.
 7. Пустовіт Л. Словник української поезії другої половини ХХ століття (семантико-функціональний аспект): дис. ... доктора філол. наук : 10.02.01 / Пустовіт Любов Омелянівна. – К., 1993. – 405 с.

Юлия Юрина

Лингвостилистические ресурсы антонимов в поэзии Елены Телиги

В статье исследуется смысловая нагрузка антонимов в пределах лексических ресурсов поэтической речи Елены Телиги. В поэтическом контексте лексемы приобретают дополнительных смысловых оттенков, расширяют ассоциативные связи, проявляют потенциальные возможности для реализации контрастной семантики.

Ключевые слова: антонимичная парадигма, контрастивы, оппозиция, антиномия.

Yulia Yuryna

Linguistic Stylistic resources antonyms in the poetry of Helena Teligi

In statti doslidzhuetsya smislove navantazhennya antonimiv in furrows leksichnih resursiv poetichnogo movlennya Deer Teligi. In poetichnomu konteksti tokens carols dodatkovih znachennevih vidtinkiv, rozshiryuyut asotsiativni zv'yazki, viyavlyayut potentsiyni mozhlivosti for realizatsii kontrastnoi semantics.

Key words: antonimichna paradigm kontrastivi, opozitsiya, antinomiya.